

Σφαγές, ερείπια, κίνδυνοι αφανισμού σφραγίζουν την ιστορία του αρμενικού λαού

Τα αρμένικα γράμματα

ΝΟΝΑΣ ΜΟΛΕΣΚΗ

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ενός λαού ενσαρκώνεται στη γλώσσα, στα γράμματα και στη λογοτεχνία του. Αυτά έχουν ιδιαίτερη σημασία για ένα λαό, που όλοι οι άλλοι παράγοντες της ιστορικής του ύπαρξης — η κρατική οντότητα, ο εθνικός χώρος, η ελεύθερη άσκηση θρησκείας — γνώρισαν διακοπές και κινδύνους αφανισμού. Έτσι η μόνη συνεχιζόμενη γραμμή είναι εκείνη της γλώσσας, των γραμμάτων και της λογοτεχνίας. Μια γραμμή - κοίτη, μέσα στην οποία κυλούσε το ποτάμι του εθνικού πνεύματος, περνώντας από τα ερείπια, αντανάκλωντας τις φωτιές των πολέμων, βαμμένο από το αίμα των σφαγών, κυλούσε ενώνοντας την αρχαιότητα με το σήμερα.

Οι πρώτες αναφορές για τους μακρινούς προγόνους των Αρμενίων βρίσκονται στις ξένες επιγραφικές πηγές. Η σφηνοειδής επιγραφή του βασιλιά της Ασσυρίας Τιγκλαπαλασάς ανήκει στον ενδέκατο αιώνα π.Χ. και μιλά για την άγνωστη μεγάλη και μη κατακτημένη ακόμα χώρα Ναϊρί, την οποία και κατέκτησε ο ίδιος.

Λέει ο βασιλιάς:

Τις μεγάλες τους πόλεις κατέκτησα και τις περιουσίες τους μετέφερα κοντά μου. Τα χωριά τους κατέστρεψα, έκαψα και μετέτρεψα σε σωρούς από ερείπια και χέρσα γη.

Αυτό ακούγοντας σαν φόρμουλα η οποία θα επαναλαμβάνεται στη διάρκεια πολλών αιώνων σε πολλές γλώσσες και θα αφορά την τύχη του αρμενικού λαού.

Η Ναϊρί βρισκόταν στο χώρο της ιστορικής Αρμενίας και αποτελούσε μια μεγάλη ενώπιον αυτόχthonων φυλών. Τον δέκατο αιώνα π.Χ. οι λέξεις «ήρθαμε, καταστρέψαμε, κάψαμε» εμφανίζονται στη γλώσσα του Ουράρτου, του κράτους που δημιουργήθηκε ύστερα από την κατάκτηση της Ναϊρί από χετταϊκές καταγωγής φυλές που εισέβαλαν από τη Μικρά Ασία. Η δημιουργία του πρώτου αρμενικού κράτους με ενιαία γλώσσα αμέσως μετά από την πτώση του Ουράρτου (πέμπτος αιώνας π.Χ.) αποδεικνύει ότι μέσα στους 5 αιώνες κατοχής οι αυτόχthonες φυλές συσπειρώθηκαν σε βαθμό που να μπορούν να αποκτήσουν κρατική ανεξαρτησία. Πρώτη το αναφέρει αυτό η περσική επιγραφή του Δαρείου Ι, που μιλά για το «ανυπάκουο και ανήσυχο αρμενικό κράτος». Ο Έλληνας γεωγράφος και ιστορικός Στράβων μαρτυρεί, ότι όλες οι φυλές που κατοικούσαν στην Αρμενία, μιλούσαν την ίδια γλώσσα - αρμενική. Οι Έλληνες και οι Πέρσες χρησιμοποιούσαν το εθνώνυμο «αρμένιοι» (μάλλον από το όνομα μιας από τις φυλές αρμέ ή ουρμέ, ενώ ο ίδιος ο αρμενικός λαός είχε και έχει άλλο εθνώνυμο «χάι» (ίσως από το όνομα της περιοχής «χαιάσα»).

Για την αρχαία περίοδο της αρμενικής λογοτεχνίας μπορούμε να μάθουμε μόνο έμμεσα από τους ιστοριογράφους του πέμπτου και έκτου αιώνα μ.Χ. (εκτός από πολλά άμεσα δείγματα σφηνοειδούς γραφής στα αρχαιολογικά μνημεία). Σύμφωνα με την ιστορική παράδοση, υπήρχαν ιερά βιβλία χρονικά, συλλογές μύθων και επών. Τον πρώτο αιώνα π.Χ. στα θέατρα των Τιγριανάκερτ και Αρτασάτ παράλληλα με τις ελληνικές τραγωδίες, έπαιζαν και δραματικά έργα των Αρμενίων ραψωδών.

Με την αποδοχή του χριστιανισμού στις αρχές του τέταρτου αιώνα μ.Χ. όλη η προηγούμενη λογοτεχνία καταστρέφεται σαν παγανιστική. Στη θέση της έρχεται η θρησκευτική λογοτεχνία στα ελληνικά και τριακά. Στο κλίμα των επεκτατικών διαθέσεων των μεγάλων γειτόνων της — της Περσίας και του Βυζαντίου — η μικρή Αρμενία ήταν αναγκασμένη — για να αποφυγει τους κινδύνους αφομοίω-



«Αρμενία», έργο του Μαρτυρός Σαριγιάν.

σης, συγχώνευσης — ν' αντιτάξει τον χριστιανισμό στην ειδωλολατρική Περσία, τη δική της γρηγοριανή έκδοση του χριστιανισμού — στο ορθόδοξο Βυζάντιο και τη δική της γραφή — για τη διατήρηση της γλώσσας και της εθνικής της ταυτότητας.

Ο άθλος της δημιουργίας του αρμενικού αλφαβήτου ανήκει στον Μεσρόπ Μαστότς, ένα από τους μεγάλους διαφωτιστές του τέταρτου με τον πέμπτο αιώνα μ.Χ. Ο Μεσρόπ Μαστότς, άνθρωπος πολυμαθής και πολυταξιδευμένος, ήξερε πολλές αρχαίες και σύγχρονες γλώσσες και κατάφερε να δημιουργήσει ένα αλφάβητο που ταίριαζε τέλεια στο φωνητικό σύστημα της γλώσσας τους.

Ο Μαστότς πρώτος μετάφρασε στα αρμενικά την Βίβλο, έγραψε τους πρώτους στίχους και θρησκευτικούς ύμνους, τα πρώτα σχολικά βιβλία και επιστημονικές πραγματείες, άνοιξε τα πρώτα αρμενικά σχολεία. Από τη χρονιά της μετάφρασης της Βίβλου, εδώ και 1600 χρόνια, κάθε φθινόπωρο όλος ο λαός γιορτάζει την ημέρα του μεταφραστή και προσκυνά τον τάφο του μεγάλου Μαστότς στο χωριό Οσακάν.

Η δημιουργία του αλφαβήτου έδωσε αρχή στην ανάπτυξη της πρωτότυπης λογοτεχνίας και μεταφραστικής δραστηριότητας. Οι ιστοριογράφοι του πέμπτου αιώνα μ.Χ. ο Αγαθαγγέλ, ο Κοριούν, ο Μοβσές Χορενατσί και άλλοι πρόσλαβαν και έσωσαν για τους απογόνους, τους αρχαίους αρμενικούς μύθους και τα έπη που αποτελούν μια πολύτιμη πηγή στοιχείων για την εθνογένεση και την προστασία του αρμενικού πολιτισμού. Νιώθει κανείς βαθειά συγκίνηση βλέποντας δείγματα της αρμενικής λογοτεχνίας των πρώτων χριστιανικών αιώνων. Είναι θαύμα, που 25.000 χειρόγραφα σώθηκαν μέσα από τόσες απώλειες και τραγωδίες του αρμενικού λαού. Ο Ρώσος ποιητής και γνώστης της αρμενικής λογοτεχνίας Βαλέρι Μπριούσοφ τα ονόμασε «πιστοποιητικά ευγενείας» του λαού. Πάνω από το μισό αυτών των χειρογράφων βρίσκεται στην περιφέρη συλλογή αρχαίων χειρογράφων Μετενανταράν στο Ερεβάν, το άλλο μισό είναι σκορπισμένο σε πολλές εστίες του αρμενικού πολιτισμού σε διάφορες χώρες του κόσμου — στη Βενετία και στη Βιέννη, στα Ιεροσόλυμα και στην Καλκούτα, στη Μόσχα και στο Παρίσι. Όλη η ιστορία της Αρμενίας περιέχεται στα χειρόγραφα αυτά από τους μύθους για τον πρόγονο του λαού Χάικ μέχρι τις περιγραφές της σφαγής το 1915.

Ο λαός, που σέβεται σαν το πιο ιερό πράγμα τα δικά του γράμματα, ξέρει να σέβεται και τους ξένους πολιτισμούς. Τα αρμενικά χειρόγραφα περιέχουν σπάνια στοιχεία για την ιστορία και τον πολιτισμό πολλών λαών, περιέχουν επίσης τις πιο παλιές μεταφράσεις των έργων του Αριστοτέλη, του Πλάτωνα, του Ομή-

ρου, του Κατωνα, του Αισώπου, του Μένανδρου. Η φιλοσοφική πραγματεία του Ζήνωνος του Κιτιά «Περί φύσεως» διασώθηκε και έφτασε στις μέρες μας μόνο στην αρμενική μετάφραση της, το χειρόγραφο της οποίας βρίσκεται στο Ματεχανταράν.

Στα σκοτεινά χρόνια του Μεσαίωνα οι φιλόσοφοι της Αρμενίας έγραφαν ύμνους για τη δύναμη της γνώσης και του ανθρώπινου πνεύματος, δημιουργούσαν πρωτοποριακά έργα στα πιο ψηλά επίπεδα της σύγχρονης τους επιστήμης. Αλλά η μοίρα των χειρογράφων ήταν η ίδια με την μοίρα του λαού. Οι ξένοι κατακτητές ανελέητα κατέστρεψαν βιβλιοθήκες, μοναστήρια, κέντρα αντιγραφής, έκαψαν χειρόγραφα. Ήταν οι Πέρσες τον πέμπτο αιώνα, οι Αραβες τον έβδομο αιώνα, οι Σελτζούκοι τον δωδέκατο, οι Πέρσες και οι Τούρκοι από τον δέκατο τέταρτο αιώνα.

Ο κάθε πόλεμος προκαλούσε νέα κύματα προσφύγων, οι οποίοι έφταναν σε διάφορα μέρη του κόσμου για να εγκατασταθούν και ν' αναψυχόν νέες εστίες αρμενικού πολιτισμού. Έτσι από τον δωδέκατο ως τον δέκατο τέταρτο αιώνα στη δυτική μικρά Ασία δημιουργείται από τους Αρμενίους επαναστάτες ενάντια στις επιθέσεις των σελτζούκων και στον επεκτατισμό του Βυζαντίου το ανεξάρτητο αρ-

Βαλέρι Μπριούσοφ έγραψε:

Η μεσαιωνική αρμενική λυρική ποίηση αποτελεί μιαν από τις πιο λαμπρές νίκες του ανθρώπινου πνεύματος που ξέρει η παγκόσμια ιστορία. Η γνωριμία με την αρμενική ποίηση πρέπει να γίνει απαραίτητη για κάθε μορφωμένο άνθρωπο όπως απαραίτητη είναι η γνωριμία με τους Έλληνες τραγικούς με την κωμωδία, τον Δάντη και τα δράματα του Σαίξπηρ.

Τον δέκατο αιώνα η Γριγόρ Ναρεκατσί εκφράζει στα «θλιβερά άσματα» τον εσωτερικό κόσμο του ανθρώπου με όλες τις αμφιβολίες και αντιρροήσεις του, με την επιθυμία της τελειότητας και με τη γνώση της ατέλειας του, με τους βαθείς θεοσοφικούς στοχασμούς και με τις επαναστατικές εκρήξεις ενάντια στο Θεό. Πραγματικά σπάνιο φαινόμενο για την παγκόσμια λογοτεχνία της εποχής είναι η ψυχική ένταση των ποιημάτων του Ναρεκατσί.

Μην μ' αφήσεις να αναστενάξω δίχως να μπορώ να κλάψω / Να γεννώ μέσα στα βάσανα και να μην γεννηθώ / Νάμαι σύννεφο δίχως να μπορώ να ξεσπάσω σε βροχή / Να μην φτάνω παρά μόνο να επιθυμώ / Να ζητώ βοήθεια από άκαρδους / Να κλαίω δίχως παρηγοριά, δι-

Το παρελθόν του λαού μου Στους Αρμένιους της διασποράς ΣΥΛΒΑΣ ΚΑΠΟΥΤΙΚΙΑΝ

Λαέ μου αρχαίε, λαέ μου σοφέ, πολυτάλαντε, σαν μια καρυδιά αιωνόβια ριζώνεις στις πέτρες ανάμεσα, πάνω στα ψηλά βουνά. Λίγη στάθηκε η γη κάτω απ' τις ρίζες σου. Κι απλώθηκαν οι κλώνοι σου μακριά, σε ξένη γη, σε ξένους τόπους ρίχνοντας καρπούς που αιώνες έθρεψε το σώμα και το αίμα σου

(Απόσπασμα, σε μετάφραση Γ. Μολέσκη, από τη «Νέα Εποχή» τεύχος 185-186)

μενικό κράτος Κιλικία. Στους τρεις αιώνες της ύπαρξης της η Κιλικία έδωσε λαμπρά δείγματα κοινωνικής λογοτεχνίας, που άρχιζε να διαχωρίζεται από την θρησκευτική. Ένα απόσπασμα από τον ποιητή Νεροές Σνορχαλί:

Και τότε ήλθαν με πόλεμο / πάνω μου οι γιοι της Αγάρ / πρώτα σκότωσαν σκληρά / τα παιδιά της χώρας μας / ύστερα κατέστρεψαν τις πόλεις / τις χάλασαν, τις έκαψαν / τα μετάντρεψαν σε ερείπια / ...ανάμεσα στα γεγονότα / για τα οποία δεν έχει λέξεις η ανθρώπινη γλώσσα / πώς θα εκφράσει ο σίχος του ποιητή / όλη τη φρίκη των μοιραίων συμφορών.

Πρέπει να σημειωθεί ότι οι ανθρωπιστικές ιδέες της Αναγέννησης κυριαρχούσαν στην αρμενική λογοτεχνία μερικούς αιώνες πριν από την ευρωπαϊκή αναγέννηση. Ο

χωρς ανταπόκριση / Να παρκαλώ τους κωφούς / Μη μ' αφήσεις θεέ μου να κάνω θυσίες / Ξέροντας ότι η θυσία μου δεν είναι επιθυμητή. / Και να απευθύνομαι σε κείνον που δεν απαντά / μην μ' αφήσεις στο όνειρο ή στην πραγματικότητα / Να σε ζω για μια στιγμή μόνο για να / Μη ξεδιψάσω ποτέ από την παντοτινή μου δίψα.

Ο Ναρεκατσί νοιώθει σαν δικά του τον πόνο και την δυστυχία όλου του κόσμου, όλου του λαού, του κάθε ανθρώπου. (Εγώ είμαι το παν, και το παν είναι μέσα μου). Το μέρος της ανθρώπινης θλίψης πιέζει την ποίηση του:

Βλέπω στρατιώτη — θάνατο περιμένω / βλέπω ιερέα — κατάρω περιμένω / βλέπω σοφό — δυστυχία περιμένω / βλέπω αγγελιοφόρο — μόνο συμφορά πε-

Πέτρινη μου αγάπη (Αρμενία)

ΓΙΩΡΓΟΥ ΜΟΛΕΣΚΗ

Την ξέρω την αγάπη τούτη, που βγάζει από την πέτρα αίμα και νερό και πλάθει τη ζωή.

Την ξέρω την αγάπη τούτη, που βγάζει από την πέτρα ήχους και χρώματα και πλάθει την τέχνη.

Είναι τούτη η αγάπη, που γεμίζει τ' άδεια θέατρα, που φέρνει τους θεούς μέσα στους εγκαταλειμμένους ναούς, τους νεκρούς μέσα στους άδειους τάφους και που ατέλειωτα πλαταίνει τα σύνορα της κουρσεμένης πατρίδας.

Είναι τούτη η αγάπη, που αποκαλύπτει το φως, την ομορφιά που φανερώνει και τη δύναμη και που σκλαβώνει τη ψυχή σε τούτο το φανερωμένο θαύμα.

Πέτρες, σταυρόπετρες, με τόσους σταυρούς χαραγμένους, όσο και νεκρούς, σφαγμένους σε διαλυμένες πολιτείες και βρύσες με γάργαρο νερό να πίνουνε οι περαστικοί και να θυμούνται: «Τα χτίζω εγώ... ο μόνος επιζήσας, στη μνήμη... Τα χτίζω εγώ... ο μόνος εναπομείνας, στη μνήμη... Τα χτίζω εγώ... ο αρχηγός καινούργιας οικογένειας

στη μνήμη...»
Κι η μνήμη, βαρειά σαν πέτρα, σα σταυρός κυλάει με το νερό...

(Απόσπασμα από τη συλλογή «Μεγάλο που ήταν το φεγγάρι»)

ριμένω.

Από τον δωδέκατο αιώνα αλλάζει η γλώσσα της αρμενικής λογοτεχνίας. Η αρχαία γραπτή γλώσσα γραμμάρι αρχίζει να νεκρώνει, στη λογοτεχνία εισβάλλει η ζωντανή γλώσσα του λαού ασχαραμάρ. Δημιουργείται μεσαία κοινή αρμενική γλώσσα στην οποία έγραφαν ήδη οι καλύτεροι ποιητές του δωδέκατου αιώνα. Ένας απ' αυτούς ο Φρικ, έτσι συνεχίζει το παντοτινό «θλιβερό άσμα των Αρμενίων».

Είμαστε στα χέρια των απίστων / που μας βασανίζουν με τη φωτιά του πολέμου / ο εχθρός πουλάει τις γυναίκες μας για σκλάβες / Ω, πόσους ορφανούς έχουμε / Ω, πόσο αίμα χύθηκε / Πόσες συμφορές φέρνει η κάθε μέρα / Ως τότε θα βασανιζόμαστε; / Ως τότε θάμαστε στη σκλαβιά; / Κι εσύ Θεέ μου, τα αντέχεις, / Πού είναι η θεία ευλογία / Δεν ζητάς εκδίκηση για μας, Κύριε! / Δεν βάζεις τέρμα στις δυστυχίες μας.

Από τον δέκατο πέμπτο αιώνα η Αρμενία ήταν μοιρασμένη μεταξύ της Περσίας και της Τουρκίας. Μαζί με τα εθνικιστικά απελευθερωτικά motiva στην αρμενική ποίηση παρατηρείται προσέγγιση της με την ανατολική.

Εμφανίζεται μια λαμπρή σειρά ποιητών υμνητών της αγάπης. Νέα πνοή της Αναγέννησης. Αιμψώντας την σκοτεινή πραγματικότητα γεμίζει το έργο του Οβανές Τλκουραντσί (XVI), του Ναασσέτ Κουτσάκ (XVI), του Ναγας Οβνιάν (XVI) του Σουιάτ Νοβά (XVIII). Αν θυμηθούμε ότι οι ποιητές αυτοί κατά κανόνα ζούσαν και δημιουργούσαν στα μοναστήρια, θ' αντιληφθούμε καλύτερα τα μέτρα του ορμητικού τους «θράσους».

Γράφει ο Οβανές Τλκουραντσί:

Δεν βρίσκω δύναμη να σου αντισταθώ / Μια είμαι άρρωστος — μια πάλι καλά / Ερωτά μη με σκοτώσεις / Ξεχάστηκε η ντροπή! Ιερείς, μοναχοί, / κι εσείς δεν θα

γλυτώσετε, θα σας φτάσει μέσα στο σκοτάδι / θα διακόψει τον ύπνο σας ο Ερως. / Ας γελά, ας κακολογεί ο κόσμος — όλα μάταια. / Ερωτά μην με σκοτώσεις!

Ο Σαϊάτ Νοβά (1712—1795) είναι μια μορφή μοναδική στην αρμενική λογοτεχνία, μια μορφή που την εκπροσωπεί με τον καλύτερο τρόπο και ταυτόχρονα ολοκληρώνει μια μεγάλη περίοδο στην ιστορία του αρμενικού πολιτισμού.

Ποιητής, συνθέτης, μουσικός ο Σαϊάτ Νοβά έγραφε στίχους, τους μελοποιούσε και τους εκτελούσε μόνος του με συνοδεία της «κιαμαντσα».

Ήξερε τέλεια και έγραφε σε πέντε γλώσσες: την αρμενική, την γεωργιανή, την τουρκική, την περσική και την αραβική. Το έργο του, γεμάτο με βαθύ εθνικό πνευμα περιέχει τα πιο αξιολογα στοιχεία του ανατολικού ποιητικού λόγου, τις πλούσιες μεγαλοπρεπείς ποιητικές μεταφορές, τις γεμάτες πάθος, υπερβολικές συγκρίσεις.

Είσαι η σειρήνα που καταστρέφει τους ταξιδιώτες, / Είσαι για να με καταστέψεις, αγάπη μου / Στο βορρά, στο νότο, στην ανατολή, στη δύση. / Δεν έχει σαν εσένα λυγερή, αγάπη μου / Η καρδιά μου διψά να πει την δυστυχία της / Ο νους μου διψά να κλάψει την τρέλλα του / Διψώ. / Η δίψα μου σώθηκε για πάντα, αγάπη μου / Η μορφή σου είναι σεμνή και η κουβέντα γλυκειά / Στα δάκτυλά σου ο βασιλικός μυρωδάτος / Τη ζωή μου σου χαρίζω για πάντα / Μείνε πάντα πιστή σε μένα αγάπη μου.

Το έργο του Σαϊάτ Νοβά εκφράζει μια από τις γενικές αρχές της αρμενικής κουλτούρας: η ευγένεια ενός λαού σε μεγάλο βαθμό μετρίεται με την ικανότητα του να μην ανταποδίδει εθνικιστικό μίσος για τα βάσανα, που υπέστη και με ανοικτό πνεύμα και σεβασμό να διατηρεί διάλογο με ξένους πολιτισμούς.

Λέει ο Σαϊάτ Νοβά:

Αν σου προσφέρουν φαρμάκι / Εσύ να προσφέρεις ζάχαρη.